

בשולי
סיפורת
ושירה

אפרים צורף

מסות על שיי עגנון
חינ ביאליק ושי שלום

הוצאת בינאור
גבעתיים תשליא

או לזוג הצעיר: „לדבק טוב הוא“ — שלא באירוניה. אלא העוקץ האירוני של עגנון טמון בכך, שעל-ידי המכתב הזה והיציאה של מנשה חיים לנדודים, תוכה אמנם אשתו ל„דבק טוב“, לבעל בזיווג שני, שממנו תיפקד בהריון ותלד בן.

המחצית השנייה של אותו משפט שבמכתבו הנ"ל של הרב: „למען יעמוד ימים רבים“, לוקח מירמיה (לב), שעניינו ספר המיקנה החתום המושם בכלי-הרס, שמרמוזו על ודאות חורבן ירושלים — שוב רמז-השלכה למצבם של הגיבורים ולשואה הנשקפת למנשה חיים.

בעמוד פ"ח אנו קוראים: „ומנשה חיים כבש פניו בקרקע וצרורו נקוב כשהיה“. לא התכוון המספר שצרורו מחורר, אלא מקול ל, כפי שהלך-הנפש והרקע האטמוספרי מהייבים זאת. זכר הלשון מאיוב (ג) צף לפני המספר קודם שיכתו על האבניים: „הנה בלילה הוא יהי גלמוד, אל תבוא רגזה בו, יקבוהו אוררי יום“. ציור זה הולם ביותר את לילותיו הראשונים של „היורד“ המכובד מאוד בנדודיו, חזירתו על הפתחים ולילות אחריתו הטראגית שבבית-הקברות.

סמליות המעמקים בכתבי עגנון

אש, אפר, מים, יין

בסיפור „שבועת אמונים“: כמו ברוב יצירותיו של עגנון, מצוייה סמליות תלת-מימדית: עומקה — הגנוז בנפשות הגיבורים ומהותם היהודית: רוחה — בהיקש שבכוליות יצירתו; רומה — במיתוס הקמאי, בעל-המודע, בתחום המטא-ריאליסטי, כשרשיות ההווה של הדורות ומקורותיהם. בסמליות זו נעוץ המפתח לכמה וכמה משמעויות אפיות ופסיכולוגיות ביצירתו של משוררנו.

1. כל סיפוריו של ש"י עגנון, הוצאת שוקן תשכ"ו, עד הנה, עמ' רכא ו-רמט. כל ההדגשות בפרק זה שלי הן — א"צ.

שבועת האמונים שנשבעו זה לזה שושנה ארליך, בת השש, ויעקב רכניץ בן השש־עשרה, בשעת משחק ילדים, עיקרה אש ואפר ומלות־שבועה ששורשן במיתוס, מוטיב האש־מצוי גם בסיפורים „בדמי ימיה“, „סיפור פשוט“, „אורח נטה ללון“ ובסיפורים אחרים. נדון בהם להלן בדרך האנלוגיה. הטקס של שריפת השיער ונוסח השבועה מצויים בשני מקומות בסיפור: „גטלה שושנה תלתל מתלתליה ושער מבלוריתו ועירבבה אותם ושרפתם ואכלו את אפרם ונשבעו זה לזה שבועת אמונים; נשבעים אנו באש ובמים בשערות ראשנו ובדם לבנו שנינשא זה לזה, נהיה איש ואשה, ואין שום כוח שבעולם יכול לבטל את שבועתנו, נצח סלה ועד.

בנכחי נפשה של שושנה, שחונגה ברגישות בלתי־שכיחה ובתגובות אינטואיטיביות מופנמות חרישיות, לוחשת הגחלת שנולדה מן האפר שאכלה, ואילו אצל יעקב הפסיכי, המסתגר נתפסחה האפיוודה הילדותית באפר הזמן. שושנה כתרצה מינץ ב, „דמי ימיה“ (לגבי האנטי־גיבור הפסיכי, עקביא מזל), דינמית ונמרצת, בהשתוקקה להקיץ חוויית האהבה ביעקב; חויה זו שנעשתה גורלית לה, הריהי לגבי יעקב האינטרוורטי, ההססן, בלתי־מודעת, מודהקת, לטנטית בעומקו.

אש ואפר סמלים מיתיים הם בספרות העולם, בספרות היהודית הקדומה ובכתבי עגנון: ב, „בדמי ימיה“ שורפת לאה מינץ החולה יום לפני מותה את שירי אהובה עקביא מזה, „והבית מלא עשן“, כניבו של ישעיהו (ו), שבסמוך לו מוזכר ענין המזבח. להרמיזנו, שלאה נשרפה על מזבח אהבתה, „והיא ישבה על־יד התיבה ותשאף את עשן־הכתבים עד ערב“ (ז). כן אנו מוצאים בסיפור הנ"ל טגוטליב משתומם על מינץ, אביה של תרצה, שהוא מעשן בחושך. לכך מעירה תרצה, „כי תאוות כל מעשן לראות את האש ואת ענן הקטורת. (קרי: כל מקריב קרבן — א"צ), על כן לא יעשנו העיוורים, כי לא יוכלו העיוורים לראות את האש ואת העשן, כי עיוורים הם“ (יד). היינו, האנשים המקריבים את החיים שלהם

2. איו כאן הכוונה למוטיב האש והעצים שבכרך השמיני לשיי עגנון, שעניינו העקידות ההיסטוריות והאישיות ביהדות בכל הדורות.

או של זולתם, או מקטרים למישהו, מגששים באפלה ואינם רואים שמוקפים הם רשפיי־אש וענן קטורת של אירוס המקטיר על מזבחם... עישון ציגרות וציגריות רומז אצל עגנון על אירוטיקה (במשמעות פרויד-יאנית), על מבוכה, על תסביך, על מיסתורין:

הירשל הורוביץ ב„סיפור פשוט“, בערב האירושין המלאכותיים והנלעגים שבבית גילדנהורן, כשלבנו רחוק ממינה צימליך (ארוסתו) וקרוב לבלומה נאכט, והוא נבוכ ומבולבל — מבקש להצית ציגרטה ואינו מוצא אש.³ ובאורח נטה ללון“ בפרק בין ציגרטה לציגרטה: „באבטשי רואה את הציגרטה משתחקה בין אצבעותיו (של הסוכן ריגל) ואינה מסייעתו ליתן לו אש...“ (עמ' 285). רמזים רבי משמעות צפונים בדברי יעקב רכניץ לקונסול אביה של שושנה, המעשן ציגרה ומתאמץ להוריד את האפר שלא נאפל ואינו יכול: „הדברים כשהם לעצמם אולי אין בהם ענין, מכל מקום תהליך הענין מעניין אם שבעצם הוא חוזר ונשנה בכל דבר וענין“.⁴

„האפר שלא נאפל“ הוא האפר של אש האהבה שעדיין היא בבחינת רמץ, שניצוצות מהבהבים בו בגלוי, במישור הריאליה וביותר באיתכסאי: „מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה“.⁵ כך ממילא יובנו דברי שושנה המאוכזבת בתחילה מצינתו והססנותו של יעקב. היא טועה שלוש פעמים בשוחחה עמו, במקום ארזף, היא אומרת אכזב... והיא מקנאה בפוחלצן זה הסמלי, הידוע לנו יפה „מתמול שלשום“, היודע סוד החניטה וכיצד להטיל חיות בפגרי בעלי חיים — (ועוד יוזכר להלן).

הרי האהבה אליה החנוטה ביעקב נתנדפה, נמוגה, ובמקום שאין אהבה אמיתית מפכה, בא תחליפה המכויב (מוטיב התחליף רווח בסיפורי עגנון); וישושנה זורקת לו פסוק רב רמז: „יש שבהמות חיות ועופות זוכים למה שאין כל אדם זוכה חוץ מן החנוטים שבמצרים...“ פתאום היא שואלת שאלה הנובעת ממערכי נפשה המסוכסכים, מיקוד-לבה ורחשי

3. על כפות המנעול. 4. עד הגה, רמב. 5. שיר השירים ח, ז.

בוזה ליעקב, שנעשה בעיניה פחות מחנוט לגבי אהבת הנעורים: „אי אתה מעשן?“ אקרא למלצר ויביא לך ציגריות... לשם כבוד הארץ החכמה שנתנה חיים לבניה נזמין ציגריות מצריות —“.⁶

ציור אירוטי דומה על רקע של אש אתה מוצא ב„סיפור פשוט“, כשנערה העומדת תחת החופה של הירשל מדליקה „נר בנר והיא מסמיקה והירשל החתן מיסב עיניו ממעשה הנערה — —“⁷ הדיון עם המספר המזדהה עם רכגיץ שחיווה את דעתו בלי משים על תהליך העניין המעניין בכל עניין. רעיון זה הוא בניגוד לתגובותיו המאופקות והנרתעות משושנה. אהבתה הלוהטת של שושנה וקיצתה האיטית ביעקב, בכוח סוד קיסמה פלאית האתרת, שבנגלה ושבנסתר, מעניינת עד מאד. שכן אירוס משרה הינו וחיסדו בכל דבר, בכל עת. בסמוך לדו-השיח הנ"ל עם הקונסול, עובר המספר לענין קוגיאק והיקב הגדול בראשון לציון.⁸

יין מסמל האירוס כבר בספרות יוון הקדומה ובספרותנו העתיקה: „יין גורם לזנות“;⁹ „יין מביא את האדם לכל עבירות שבעולם“;¹⁰ „יין מסכה לו תוה לאדם ושחה“;¹¹ „יין נודמן להן (לבנות לוט) במערה להוציא מהן שתי אומות“.¹²

יקב, מסמל את המרתף של האירוס הארצי והמאווים היצריים המוד-חקים, העוטים אפלולית וכובלים את תווית האהבה הרדומה בנפשו של יעקב. מוטיב היין והמרתף, אינו צידוף מקרי כאן כלל, שכן הוא רווח בכתבי עגנון. אתה מוצא גם אצל הירשל, שעה שאהבתו סוערת, אך בלומה בקרבן, כלפי בלומה נאכט וכוחות סמויים מניחים מעצורים נפשיים בדרכו האומללה אליה; כשהוא יורד למרתף לשאוב יין מתבית, כשהר-הוריו נסבים על התיחדות עם בלומה בסתר, דוחקתו אמו ב„מענה לשון“ שלה הערמומי (האכזרית בפנימיותה). בשעת שאיבת היין (האירוס) לעבר מינג צימליך.

6. עד הנה, רסט. 7. על כפות המנעול, קנא. 8. שם, עמ' רמג.
9. במדבר רבה, י, ו. 10. תנחומא, שמיני יא. 11. במדבר רבה, י, ט.
12. בראשית רבא נא, י.

שריפת השיער

נשוב לענין שריפת השיער ונוסח השבועה של שושנה ויעקב. סמליות-
המעמקים שבכאן מוקרנת משני כתובים בישעיה: „לכן כאכול קש לשון
אש וחשש להבה ירפה, שרשם כמק יהיה כאבק יעלה“ (ה, כד). וכן „כי
תעבור במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך, כי תלך במו אש לא תכווה
ולהבה לא תבער בך“ (מג, ב), היינו, גזר הוא שהאמונים האלו וברית
אהבתם יתקיימו. כל שיפר שבועתו, תחול עליו קללה;

וכשם שהלהבה הזאת בערה ושרפה את קצות שערם, כך היא צריכה
לבעור בקרבם ברשפיה של אהבה עזה ונאמנה כמוות, אחרת,
פרחם-אשרם, כאבק יעלה (קרי: אפר), שיעיק על לב שניהם בלא
יודעים ויחצוץ בינם לבין אחרים; מה שאירע באמת ליעקב, שמנע ממנו
לאהוב בשלמות את אחת משש הבנות הנאות והטובות; ואף שושנה תערוג
אל יעקב בערגון סהרורי בלתי שכיח, עד כלות הגפש, עד שנסתכנה וחלתה
בחלי השינה.

ה„קש“ וה„חשש“ מסמלים את שיער שניהם שנשרף לאפר, אך אלו
גם מסמלים את האצות שיעקב הבוטאניקן כה יאהבם, כתחליף
לשושנה בכל להט נפשו ביום ובלילה, עד ששכח לאכול את לחמו ויכנס:
„פרדס שלי“; „כרמי שלי“¹³ הרי שיעקב נטש את כרמו ולא נטרו —
את שושנה. בכך יובנו ממילא מילות השבועה: „שבועים אנו באש ובמים
וכו“, המוקרנות מישעיה מג, ב: להבות אש ונהרות עזים, שני יסודות
הטבע הקוסמיים שכוחות מנוגדים בהם, שבונים, יוצרים ומפריחים, אך
גם מחריבים; וכשם שהם ומהותם אינם כלים עולמית, כך גם אהבתם
לא תכלה „נצח סלה ועד“;

אף גולה ונדודים והשכלתו של יעקב הלומד ומלמד במרחק רב ממנה,
לא יכבו אישם ויהו נאמנים לקול דם לבם; זלעפות-אש ונהרות מים לא
יפרו בריחם לנצח; כנפי אירוס יחופפו עליהם, ילום, אם בגלוי, אם בסתר,

13. על כפות המנעול צד—צה.

אף בשעות המוצפות משברי־בליעל, אף בתוכם יעברו בשלום כשהאמונים ישתמרו בשלימות בקרבם.

השבועה באש ובמים השלכה לה גם למיתוס ולתחום המטאפיסי: אש שותפת למים. שכן „אש ומים הביאן הקב"ה וטרפן זה בזה ועשה מהן רקיע".¹⁴ אש רומזת גם על „האש של העצמות" שהוזכרה בגמרא,¹⁵ שעניינם שבועת הקב"ה לאבות ולמשה בשמים ובארץ הקיימות לעולם כאיתני־העולם. אף יסוד של אירוס מורמו במים, כגון, „מים העליונים זכרים והתחתונים — נקבות. הם אומרים אלו לאלו: קבלו אותנו, אתם בריותיו של הקב"ה ואנו שלוחיו. מיד הם מקבלים אותם — שהם פרים ורבים —" ¹⁶ וניקרן מכאן גם כלפי מימרה מדרשית נוגה זו: „מים הרו וילדו אפילו ה'".¹⁷ וכן „המים התחתונים נקראו מים בוכים וגו'".¹⁸

מוטיב האצות

כדוננו במוטיב המים אנו נפנים ממילא לאצות שהופיעו בתחילת הסיפור, כצמחי מִי־הבריכה שבגן הקונסול. יעקב עצמו נותן טעם ונימוק לגילגול אהבתו ודביקותו באצות שנעשו לו תחליף בלא יודעים, עד בואה של שושנה ליפו. שכן מאותם הימים לבו משוך אחר צמחי המים: „עשרים שנה ושנה יצאו מאותו היום שירד פעם ראשונה עם שושנה לבריכה והעלה משם מיני צמחים לחים — — —

14—15. רמו לשיר השירים א, ו; איננו מזהים עם דוב סדן הסבור ששושנה היא דמות סמלית, אליגורית לארץ ישראל, לשושנת יעקב, לשבת המלכה, לתורה וכו'. ממילא איננו מסכימים עם עשהאל ההולך בעקבותיו ודורש כמין חומר, תל־תלים של דרש והשערות במוטיב השושנה והאצות. עי' דוב סדן: ש"י עגנון תשי"ט בגזית כרך 21, ח—ח תשכ"ג ועי' קשת, סתיו תשכ"ז מדרש אצות. אמנם קיים מוטיב השושנה בסיפורי עגנון כמו באגדת הסופר וכד' ואף בשבועת אמונים. אלא יש להסבירו במקום אחר, לענין אחר. ובאמת נעשה זאת במחקרנו הבא.
16. תגינה יב, א. 17. ברכות לב, א. 18. בראשית רבא יג, יג.

קפצה פתאום שושנה לתוך הבריכה ונעלמה ושוב עלתה משם, ושערה שותת מים ומכוסה אצות כבת גלים".¹⁹ יי מניה וביה קשר יעקב זיכרה ציורית עם שריפת השיער והשבועה. מכאן המסקנה: שהשתקעותו בחקר האצות אינה אלא בריחה מן הייעוד והגורל אל התחליף, אך לא לתמיד. סופו שהייעוד יבצחו, אף לארץ-ישראל נמלא כלתוך מציאות מדומה; אף יחסו לשש הבנות הנאות אינו אלא יחס מדומה.

כשאנו מעוגנים בממדי סמליות-מעמקים אלו, אנו מוצאים טעם והסבר לאפר שאכלו שושנה ויעקב. במקרא מוצאים מוטיב האפר לגבי צרה ואבל: „כי אפר כלחם אכלתי ושקוי בבכי מסכתי“ (תהלים קב, א), היינו, מחמת תוגה טעם המשורר טעם אפר בלחמו. אפשר שיש כאן רמז לעצבותה של שושנה בתקופת העדר אהבתו של יעקב ולעצבותו של יעקב עצמו עם בוא שושנה ליפו.

אך לא לאפר זה התכוון עגנון בעיקר, אלא ל„רועה אפר, לב הותל הטהו ולא יציל את גפשו ולא יאמר הלוא־שקר בימינו“,²⁰ היינו, האיש שיתכחש לאלוהות, לשלהבת־יה שבקרבו, לנאמנות שבו כלפי הזולת וירד למדרגה חומרית ואנוכית, אזי ידמה לרועה אפר, נתעה ונמשך אחר הגופני הנפסד והולך; איש שכזה, לבו מהתל בו ואינו מציל את עצמו. לפי שאינו מתעורר להכיר בשקר שבימינו.²¹

על כן יקדיש המספר תשומת לב מרובה לאפר שבציגרת הקונ־סול; הוא מתאמץ להוריד את האפר שאינו נאכל, שכן גחלת האהבה לוחשת בשושנה ואף לא דעכה כליל ביעקב והוא האב המזדהה ושוחף לרחשיה של הבת הנבוכה, הסהרורית, „המלכה המנממת“, בחבלי אהבתה ומבקשת תחבולות כיצד להקיץ את הדרום והמטושטש בחדרי לבו של יעקב רכניץ²² וללבות ניצוצות באפרו שאכל עם שבועת האמונים, ממש כשם שהתאמצה תרצה מינץ לעשות זאת במזל הפסיבי, האנטי־גיבור.

19. עד הנה, עמי רעז. 20. ישעיה מד, כ. 21. לפי מלבי"ם שעגנון מרבה להשתמש בו. 22. רד"ך ניץ היינו, איש הרוך ומזג הטוב, בעל ניצוץ השירה כמו עקביא מזל. או „ניץ“ — בפולנית — nic לא כלום, רומז על הפסיביות והרתיעה שבו.

(אומנם הרבה תכונות מיוחדות לשני הגיבורים, כגון דרך הסתכלותם והתרשמותם העמוקה מיופי של אמנות בכלל ומיפיה הנוף בפרט. גם שרשם של השמות ע, ק, ב משותף להם, שכן שניהם עקבו את מזלם).
 בכל העניינים הרומנטיים והפסיכולוגיים שעגנון מעלה בהם את מוטיב האפר בסיפור הנדון, ודאי שהתנצצה בו גם הזיכרה הציורית, ביוזעים או בלא יודעים, מן התלמוד: „אפר מיקלה שבראש התנים” שעניינו זכירת השבועה: „אם אשכחך ירושלים וגו'”²³ וכן אפר המיקלה שבתהלוכת תענית ביום שיוצאים בו התן מחדרו וכלה מחופתה.²⁴

המרומז שבוידוי

לאחר שחשפנו טפח מן הסמליות שבאש, אפר, מים ויין, נעמוד בנקל על הסערה המוסתרת בדו־השיה השליו כלפי חוץ שבין יעקב לשושנה, אחר הזכרת טכס בריתם הילדותי, ולאחר שהשיב יעקב שמוכן הוא לקיימה.²⁵ אך לא בכל לבו.

יעקב: אי את רוצה שאלווה אותך?

שושנה: איני צריכה

יעקב: מתיירא אני שמא תתעי בדרך.

שושנה: לעולם לא אתעה. כל מקום שהייתי שם איני שוכחתו ואפילו בתוך שנת י. צמרמורת אחזה אותו ושערותיו עמדו — —

כאן הוגד במרומז ובישגנות, שכל אותן השנים שעברו על שושנה מאז עד אותה שעה, לא הסיחה דעתה מאמוניה אליו לא בהקיץ ולא בשנתה. מן הרמוז שלה בלבד מיסתמע וידוייה. באותו רגע הבהיקה כבזק משמעותה ומלוא משקלה וחומריתה של שבועת האמונים שנעשתה בבת ראש רצינית וגורלית אף לגבי יעקב. אלא שהוא החוק־רהוק היה באותה שעה לשאתה לאשה. לפיכך צמרמורת אחזהו ושערו סמר.

²³. בבא בתרא ס, ב. ²⁴. יואל ב; ירושלמי הענית פרק ב, הלכה א.
²⁵. עד הנה, עמ' רמט.

כאן הלה תפנית כדי מאה ושמונים מעלות: רכניץ האינטרוורטי, אך העדין, בעל נועם ההליכות, בעל הגפיש הפיוטית, המוסרית, מתחיל רואה בכל דבר רמזים לשובנה ואהבתה אליו. מכאן האמביוולנטיות בהרהוריו, בהרגשותיו, בפסיחתו על השעיפים. למראה ארוף הפוחלצן הסמלי הרווח כל כך בסיפורי עגנון, וביותר ב„תמול שלשום“, הוא מתהרהר: „בכל מקום שאתה מוצא שם פוחלצים שם אתה מוצא חיבתו לבעלי חיים, שנותן להם חיים אפילו לאחר מיתתם“.

(אמנם אף שושנה בשיחה עמו עושה שימוש במוטיב של פיהלוק והניטה, אלא שאצלה המשמעות הפוכה, כפי שהוסבר לעיל). אותם רשמי שעשועי אהבהבים עם הילדה שושנה, שחשב שנמוגו זה כבר ונימחו מלבו, קם לבסוף באינטנסיביות נפשית לתחיה.²⁶

לסיכום. האצות הן תחליפה וגילגולה של אהבת שושנה. באצות צמחי המים מקופל אירוס כקופיד גמוד מורדם כמו ניצני האהבה הראשונים שנולדו מאותה בריכה שבגן הקונסול. יעקב אהב את האצות אהבת נפש. להט-המסירות, שהיה צריך להיות נתון לשובנה, שיקע בצמחי המים. לפיכך יקדיש עגנון תיאורים כה פלסטיים, ליריים-אפיים בכל הסיפור הנדון בהגיעו לאצות. ובימים שחלטה שושנה בחליה-השינה גוברת בו ביעקב עצבות של מבוכה ורוגשנות של אמביוולנטיות. אלא ברור, כשחללים שושנה והוא ימחה את דמעותיה, היא תביט בו בעיניים מלאות אהבה ותעניק לו אושר. אלא שבינתיים באתחלית במקומה והוא עושה לו זאת: כמה ימים וכמה שבועות מוטלות להן אצות אלו, שטות במים מלוחים בתוך אנגים — — — ושופעות מי מלה כדמעות, כיוון שרכניץ חור אצלן ומחה את דמעותיהן, חזרו והביטו עליו בעיניים של חיבה וגוף²⁷ ויש שהוא עצמו עיניו זוללות דמעות המרככות את האצות...²⁸

26. עמ' רנז. 27. שם, עמ' רפו. 28. שם, עמ' רנז.

שירת הנוי

סמליות המים ש„בשבעת האמונים“ מגעת לשיאה בשפעת קסמים ונוי על שפת הים, בשעת תחרות הבנות בזר האצות... „ואם הביטו על הים ראוה (ללכנה) מרחפת על פני המים. שמים וארץ, ארץ וים געשו כמין חטיבה אחת. גלולה בתוך חטיבת אהרת סמוייה מן העין.“²⁹

שירת הנוי היהודי העילאי של עגנון והנפת דגלו תוך פיוט מפעים, הגיעו כאן לשיא. לא סמל, ולא אליגורית היא שושנה, אלא נציגת היופי שלא מזה של האשה העבריה בעבר, שירשה מאמה מרת ארליך, כפי שתיארה עגנון, בכשרון את תמונתה (רכג). הדיון עם ברוך קורר צווייל הפוסק:

„אמנותו הגדולה והבשלה החד־פעמית (של עגנון) השכילה להחזיר לעמנו מה שאבד לו בעקבות ספרות ההשכלה: אמונת העם באצילות וביופי הגנוזים בתוך היהדות.“³⁰

בסוף הסיפור „שבועת אמונים“ מובלטת הופעה דרמאטית של שני סוגי יופי, אחד חיצוני, שנציגויותיו הן שש הבנות הרצות בתחרות על שפת הים, והשני — היופי האגדי, שלא מעלמא הדיון, של שושנה הקורנת באצילותה ברזינתה היריחית. יופי זה ששורשו בעברה המזהיר של היהדות גורם, שעגנון יושיט לנו בדמדומיו ההזייתיים של יעקב במחחא אחת את שלוש הדמויות הנהדרות: המורישות ויורשתן כאחת: את אמו שלו, שיפה היתה, אמה של שושנה, ואת שושנה, כשהוא רואה עצמו שעודנו ילד — באותה שעה „בשמע פתאום קול יוצא מבין ריסי עיניה של שושנה קורא לו בשמו. עימץ יעקב עיניו וסגר עפעפיו וענה ואמר בלחישת, שושנה את כאן? ניענעה שושנה ריסיה ופשטה את ידיה ונטלה את העטרה שבזרועו של יעקב ונתנה את העטרה בראשה“ (רצח).

29. שם, עמ' רצב.

30. מסות על סיפורי ש"י עגנון הוצ' שוקן תשכ"ו.